

SÖZLÜ TARİH BAĞLAMINDA AZ AŞİRETİNDE İLMİ VE DİNİ HAYAT

Adil BOR*

ÖZET

Bingöl'de ikamet edenler belli ailelerden meydana gelmektedir. Bu ailelerden biri de Azlılardır. Azlılar, Genç bölgesinden Bingöl'e gelen molla Beyrem'in torunlarıdır. Molla Beyrem'in Homed, Yusuf ve molla Diyav adında üç çocuğu varmış. Homed, Üçyaka (Az) köyüne, Diyav, Alıncık köyüne (Düyerno) ve Yusuf ise Aşağı Akpınar köyüne (Wusvan) yerleşmiştir. Yukarı Tekuran (Zeyneb'a Car) ve Aşağı Tekuran (Zeynab'a Cerin) gibi yerlerde ikamet eden Azlılar, söz konusu köylerden oraya yerleşmişlerdir.

Azlıların hangi düzeyde ilimle uğraştıkları tam olarak bilinmemektedir. Ancak onların soy kütüklerinde molla olarak anılan birçok kişiden söz edilmektedir. Bu da onların o günün şartlarına göre belli bir ilmi düzeyde sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bunlar arasında molla Hüseyin'nin oğlu molla Muhammed ile molla Süleyman Baluken en meşhurlarıdır. Azlılar, Hani'li molla Ahmet ile Şeyh Muhyeddin dışında genelde ilmi ihtiyaçlarını kendi içinden yetişen mollalarla gidermişlerdir.

Azlılar, ehlisünnet anlayışını benimsemektedirler. Genellikle Şafii mezhebine bağlıdırlar. Bununla birlikte alevilik gibi meşreplere de hoşgörülü davranmışlardır. Azlılar, geleneksel bir dindarlığı yaşamaktadırlar. Bölgede yaygın olan tasavvuf ve tarikatlar Az bölgesinde pek kabul görmemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Azlılar, molla, şeyh, islam, ilim, ziyaret yerleri.

Abstract

Azlılar as a family are expressed one of the important components of Bingöl. Azlılar are descendants of Beyrem Mullah who comes from Genç and Bingöl. Beyrem Mullah has got three children named Homed, Yusuf and Molla Diyav. Homed, Diyav and Yusuf were settled in Üçyaka (Az), Alıncığı (Düyerno) and Aşağı Akdurmuş villages, respectively. Their places of residence such as Up Tekuran (Zeyneb'a Car) and down Tekuran (Zeynab'a Cerin) are fromed metioned villages. It is not exactly known that Azlılar deal with which level of science. However, the mullahs in their pedigree to speak of the person named according to their conditions of that day seem to have a certain scientific level. However, among them Muhammad and mullah's son Solomon Hüseyin'n Balu are the most renowned. Azlılar resolve generally scientific needs by the mullahs have grown from them except for Hani's mullah Ahmet and Sheik Muhyeddin. Azlılar adopt ehlisunnet concept as the Islamic understanding. They are usually connected to the Shafi'i sect. However, alevilik unpopular sect in the region and also to meşrep are tolerant attitude. Azlılar live a traditional religiosity. Sufism and Sufi orders that are very common in the region have not been found acceptance in Az region.

Key words: Azlılar, Mullahs, sheikhs, Islam, science, places to visit.

* Dr. İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezinde Tefsir Dersi Eğitim Görevlisi.

Giriş

Bingöl-merkezde yerleşik olan Az aşiretinin dinî ve ilmî hayatıyla ilgili şifahî bilgiler nesilden nesile nakledilmektedir. Bu bilgilerin zayı olmaması için **şu ana kadar** her hangi bir çalışmanın yapılmadığı görölmektedir.

Bu makale; bu bilgilerin kayıt altına alınıp kaybolmasını önlenmeyi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede; tespiti yapılan bu şifahî bilgilerin kimin tarafından nakledildiğine özen gösterilecektir.

Bingöl-merkezde yerleşik olan halk, belli kabilelerden (aşiret) meydana gelmektedir. Azlılar, Malanlılar, Yamaçlılar ve Gövdereliler Bingöl merkezde yerleşik olan en meşhur kabilerdir. Bingöl merkezde ikamet eden bütün ailelerden bahsetmek, bu makalenin sınırlarını aşacağından, sadece Bingöl'un önemli bileşenlerinden biri olan Az aşiretinin sadece ilmî ve dinî yapısı ele alınacaktır.

Az aşireti; Bingöl'un doğu ve güney doğusunda yerleşmiş bulunmaktadır. Aşiretin merkezi olan Üçyaka köyü (Az) ile birlikte, Alıncık köyü (Durnân), Aşağı Akpınar köyü (Wusfon), Yukarı Akpınar köyü (Sepenê), Mirzan, Akdurmuş Mezrası (Wâlerék), Yukarı Tekuran (Zeyneb'a Câr) ve Aşağı Tekuran (Zeynab'a Cerin) vb. yerleşim yerlerinden meydana geldiği görölmektedir. Yerleřtikleri köylerin ismi farklı da olsa, hepsine Azlı denilmektedir. Azlıların bu adla anılmaları, Molla Beyrem'in en büyük oğlu olan Homed'in Az adındaki köye (üçyaka) yerleşmesinden kaynaklanmaktadır. Azlılar daha Genç bölgesinden gelip buraya yerleşmeden önce de bu bölgenin adı Az idi. Çünkü Homed'in yerleştiği üçyaka köyünün adı 1550 tarihinden itibaren Az olduğu anlaşılmaktadır.¹ Dolayısıyla molla Beyrem'in çocuklarının Azlılar olarak ifade edilmeleri, yerleştikleri bölgenin adından kaynaklanmaktadır. Azlılar bu bölgeye gelmeden önce Az köyü on haneden meydana gelmekteydi. Köy halkı, on genç, beş yaşlı ve iki çocuktan meydana oluşmaktaydı. Bu rakamlara kadınlar dâhil değildir.² Bütün bunlar gösteriyor ki, Azlılar daha bu bölgeye gelmeden, Üçyaka olarak anılan köyün adı Az imiř. Fakat bu bölgeye neden Az adının verildiği ile ilgili şimdilik bir bilgiye sahip değiliz.

Molla Beyrem'in, Homed, Yusuf ve molla Diyâv adında üç oğlu varmiş. Homed, Az köyünde ikamet eden Azlıların dedesidir. Molla Diyav, Alıncık Köyü (Dernun), Yukarı Akdurmuş Köyü (Sepenî), Akdurmuş Mezrası (Walerek) ve Mirzan'da ikamet edenlerin dedesidir. Yusuf ise, Aşağı Akdurmuş köyünde (Wusfan) meskun olanların dedesidir. Azlıların ikamet ettikleri bütün yerleşim yerleri, bu üç kardeşin çocuklarının çoğalıp buralara yerleşmesi ile meydana gelmiştir.

1 M.Mahfuz Söylemez ve Abdullah Demir, 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakçür Livası; Nüfus ve İşkan, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2010, s. 27.

2 BOA, NFS D, 3732, s. 15

Azlılar, şu anda ikamet ettikleri yerlere Lice ile Genç arasında yer alan Bulgurluk (Mıstan)³, Botan⁴ ve Büyükçağ'dan (Murtazan)⁵ bölgesinden gelmişlerdir.⁶ Azlıların, Mıstan, Botan ve Murtazan'la amcaoğulları olmaları hususunda bir şüphe bulunmamaktadır. Bermekilerle akraba olmaları ile ilgili bilgiler, hem Azlılar hem de söz konusu kesimler tarafından nakledilmektedir. Fakat bu bilgiler bir belgeye dayanmadığından kesinlik ifade etmemektedir.

Azlıların şu anda ikamet ettikleri bölgeye ne zaman geldiklerini gösteren, şimdilik bir belge mevcut değildir. Ancak bütün Azlılar Molla Beyrem'de birleşmektedirler. Molla Beyrem'e kadar sekiz kuşak söz konusudur. Bu verilerden hareketle Azlıların buraya takriben iki yüz elli yıl önce geldikleri söylenebilir. Çünkü sekiz kuşak yaklaşık olarak buna tekabül etmektedir. 1845'de Osmanlı tarafından bölgede bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımının detayları ortaya çıktığında bu durum daha iyi netleşecektir.

İnsan yapısı gereği yeni şeyler öğrenebilme istidadına sahiptir. İnsanların sahip oldukları imkân ve yaşadıkları muhitine göre her zaman belli bir ilmi faaliyette bulunmaları da bundan kaynaklanmaktadır. Zira insan bu fitratta yaratılmıştır.⁷ Aynı şekilde insanlar tapınma istidadına da sahiptirler.⁸ Tarih boyunca hak veya batıl olsun her zaman insanlar bir ma'bude tapma ihtiyacını his etmişlerdir. İnsanın bu doğal yapısı dikkate alındığında, Azlılardan da bir kısım insanlar yaşadığı dönemin şartlarına göre ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve dini olarak belli bir hayat yaşamışlardır.

1. İlmî Hayat

Azlıların, ne tür bir ilmi faaliyette buldukları tam olarak bilinmemektedir. Ancak nesilden nesile nakledilen bilgilerde soy kütüklerinde azımsanmayacak kadar molla'nın⁹ olduğu görülmektedir. Bu ilmi unvan Azlıların ilme ilgi duydukları ve o dönemde yaygın olan medreselere gidip eğitim gördüklerini göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Azlıların Bingöl'e gelen

3 Bingöl-Genç'e bağlı bir köyün adıdır.

4 Bingöl-Genç'e bağlı bir köyün adıdır.

5 Bingöl-Genç'e bağlı bir köyün adıdır.

6 Molla Muhammed Nurî Buldağ, Güveçli köyü camisinden emekli imam-Hatip, 1934.

7 Allah, Hz. Âdem'e bütün isimleri öğretmiştir. Bakara, 2/31. Bu ayetten de anlaşılıyor ki, Hz. Âdem bir eğitimden geçirilmiştir. Zira Hz. Âdem eğitim ve öğretim istidana sahip bir şekilde yaratılmıştı.

8 Rum, 30/30.

9 Molla kavramı, İran, Orta Asya, Afganistan, Pakistan, Hindistan bölgesinde medreselerde uygulanan müfredat çerçevesinde eğitim gören kişilere verilen addır. Yani dini alanda eğitim gören kişilere verilen ilmi bir unvandır. Hamid Algar, Molla, *DİA*, s. 239. Ancak bu bölgede yaşayan şiiiler kendi din adamlarına Sıkkatullah, Hucettullah ve Ayetullah gibi isimler de kullanmaktadırlar.

ilk dedeleri de bu ilmî unvanı taşımaktadır.¹⁰ Bu da Azlılar arasında bir kısım insanların ilme ilgi duyduklarının bir göstergesidir.

Azlılar, dinî ihtiyaçlarını kendi içinden yetişen mollalarla gidermişlerdir. Soy kütüğünde Molla Beyrem, Molla Diyâv, Molla Hüseyin, Molla Osman, Molla Mahmud,¹¹ Molla Haydar, Molla Muhammed, Molla İsa ve Molla Kasım gibi ilmî unvan taşıyan şahsiyetler bulunması bununun göstergesidir. Burada daha adını zikretmediğimiz başka mollalardan da bahsedilmektedir. Son dönemlerde Az bölgesine dışarıdan getirilen her hangi bir ilim adamından da bahsedilmemektedir. Hatta Az bölgesine komşu olan Haziran ve diğer civar köylerin dinî alanlardaki ihtiyaçları da, Az'da bulunan ilim adamları tarafından karşılanmıştır.¹²

Ancak molla Hüseyin'nin oğlu molla Muhammed'in vefatıyla Az bölgesinde ilmî açıdan bir fetret dönemi yaşanmıştır. Onun vefatı ve o dönemde cereyan eden birinci dünya savaşı bu fetret dönemine zemin hazırlayan önemli sebeplerdir. Bu nedenle Üçyaka (Az) Köyü'nden Ömer oğlu Süleyman, Hani'den¹³ (Hun) Az köyüne ders vermek ve halkı dinî konularda bilgilendirmek üzere Molla Ahmed adında bir hocayı Az köyüne getirmiştir. Bu ilim adamının Az bölgesinde birçok öğrenci (fekih/Sühte) yetiştirdiği nakledilmektedir. Hasan Baylaz (Hacı Hasen Gav), Muhammed Baylaz (Mahek Ali), Abdullah Bazencir,¹⁴ Molla Şükri, İsmali'in oğlu Hüseyin ve Süleyman'ın oğlu Ahmed bu hocadan ders alan öğrencilerinden bazılarıdır. Bu hoca Üçyaka köyünde uzun süre kalmıştır. Köyde halen onun adıyla anılan belli yerler mevcuttur. Onlardan birisi, Bozabalıların mahallesinde (Mahle Sileyman) bulunan ve hocanın abdest aldığı havuz (Göl Malay) olarak ifade edilen yerdir. Bölgede cereyan eden Şeyh Said hadisesi ve Ömer oğlu Süleyman'ın idam ile yargılanması ve belli bir süre sonra da idam edilmesi, hocanın Az bölgesini terk edip Zikte¹⁵ bölgesine gitmesine sebep olmuştur. O dönemde Zıktey bölgesinde yetişenlerin bu hocadan ders aldıkları nakledilir.¹⁶ Bu da son dönemde Az bölgesinde dinî eğitim gören öğrencilerle Zikte bölgesinde eğitim görenler aynı ilmî kaynaktan beslendiklerini göstermektedir.

10 Molla Cemal Baylaz,1936/2008. Molla Muhammed Nuri Buldağ, 1934.

11 Molla Osman Baylazların dedesidir. Molla Mahmud Hacı Sayım Bor'ların dedesidir. Fekih Kasım Hacı ise Arif Mahmedi Bor'ların dedesidir. Bunların üçü de Fekih'in çocuklarıdır. Şerif Oğlu Hacı Yusuf BOR, 1925-1997.

12 Bu bilgiler Nahmet'in oğlu Hacı Süleyman Baylaz, (1941) tarafından nakledilmektedir.

13 Hani, şimdilik Diyarbakır'ın bir ilçesidir.

14 Hacı Abdullah BAZENCİR, 1973-1977'de, MSP'den Bingöl Milletvekili olarak seçilmiştir. Seksen bir yaşındayken vefat etmiştir.

15 Zikte, genç ilçesinin arka bölgesinde yerleşik olan aşiretin adıdır ve Bingöl'un büyük aşiretlerinden birisidir. Mahfuz Söylemez ve Abdullah Demir, Çabakçür Livsı ve İskan, Bingöl Belediyesi Yayınları, 2010, s. 128-148.

16 Bu bilgileri Hacı Hasan Bozaba (1948) tarafından nakletmektedir. Kedisi, bu bilgileri amcası Salih Bozaba (1899/1974)'dan aldığını ifade etmektedir.

Netice itibariyle; o dönemin şartlarına göre Az bölgesinde her zaman ilimle iştigal eden birçok şahsiyetin var olduğu görülmektedir. Az bölgesinde molla olarak anılanların hepsini ele alıp değerlendirmek bu makalenin sınırlarını aşacağından, bu çalışmada daha çok halk arasında meşhur olanlar üzerinde durulacaktır.

1.1. Molla Muhammed

Molla Muhammed, molla Hüseyin'in oğludur. Molla Hüseyin, İsa'nın oğludur. İsa, Haydar'ın oğludur. Haydar, Mehdi'nin oğludur. Mehdi, Homed'in oğludur. Homed ise Molla Beyrem'in oğludur.¹⁷ Molla Muhammed hem az bölgesinde hem de Bingöl çevresinde daha çok Molla Sur¹⁸olarak şöhret bulmuştur.

Molla Muhammed'in nerede ve hangi hocadan ders aldığı bilinmemektedir. Molla Muhammed vefat ettiğinde en büyük oğlu Hacı Paşa, on dört yaşındaymış. Muhtemelen kendisinin eğitim durumunu ve eğitim gördüğü yerleri çocuklarına anlatmadan vefat etmiştir. Veya onun çocukları kendisiyle ilgili bilgileri kendi çocuklarına aktarmamışlardır. Ancak molla Muhammed'in geride bıraktığı kitaplar, onun belli düzeyde ilmi bir eğitim aldığını göstermektedir. Ancak kütüphanesinden bir kısım kitaplar dışında kalanlar zayi olmuştur.¹⁹

Molla Muhammed'in belli bir ilmi altyapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Onunla ilgili zikredilen bazı menkıbeler de bunu göstermektedir. Onlardan birisi Osmanlı-Rus harbi esnasında gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Ruslar, Erzurum'u işgal edip Bingöl'e doğru ilerlediklerinde, halk evlerini terk etmeye başlar. Bu esnada molla Muhammed halkı evinin arkasında bulunan dud ağacının (Tüyeri Muşori)²⁰ altında toplar ve evlerini terk etmelerini ister. Nakledildiğine göre molla Muhammed onlara şunları söyler:

17 Hacı İsmail Bor'un oğlu Hasan Bor, 1944.

18 Sur kelimesi Zazaca'da kırmızı anlamındadır. Molla Muhammed'in beyaz tenli ve kırmızı yanaklı olduğu için bu isimle anıldığı anlaşılmaktadır.

19 Sahifeleri birbirinden kopmuş bir halde büyük bir çuvalın içinde muhafaza edilen kitaplara, ben de şahid oldum. Medrese eğitimine başladıktan bir iki sene sonra söz konu çuvalda muhafaza edilen kitapları inceledim. Dağınık bir halde olan sahifeleri anlamaya çalıştım. El yazısıyla yazıldıklarını gördüm. Bu çuvaldaki kitapları Sabahattin el-Çani(Korkutata), İstanbul-Umra'niyede Çayırönü cami imam-hatibi, 1964) ile birlikte inceledik. O da bu kitapların varlığına tanıklık etmiştir. Bu inceleme neticesinde "Kitabu'd-Deman" başlığını taşıyan sahife halada aklımdadır. Bu terkip fihri bir terkidir ve alışverişte güvence vermek anlamına gelmektedir. Ancak bir sonraki yaz tatilinde köye geldiğimde bu çuvalın içindeki kitapların yakıldığını gördüm. Şayet bu kitaplar yakılmasaydı, molla Muhammed'in ilmi seviyesini daha iyi anlamak mümkün olacaktı. Her hâlükârda çuvaldaki kitaplar, onun fıkıh ilmiyle iştigal ettiğini ve belli oranda fihri bir alt yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Molla Muhammed'in torunu Adil BOR, 1963.

20 Tüyeri Muşori, köylülerin zaman zaman altında toplanıp sohbet ettikleri ve belli konularda istişare ettikleri dud ağacının adıdır. Bu ağaç molla Muhammed'in evinin hemen arkasında yer alıyordu.

“Ruslar, Bingöl’un çoban taşı mevkiini geçmeyecekler. Rusya’da devrim olduğundan Ruslar geri çekilip gideceklerdir.” Ayrıca Molla Muhammed, Bingöl’un yerleşim yeri olarak eski çarşıdan çıkıp, vadinin üst tarafında inşa olacağı ve abdal deresi (düş abdal) olarak bilinen yere kadar genişleyeceğini söyler. Molla Muhammed’in bu bilgileri “Melhem’in” adındaki bir kitaptan naklettiği belirtilmektedir.²¹ Ancak bu kitap da, molla Muhammed’in diğer kitapları gibi onun vefatından sonra zayi olmuştur. Zira çocukları onun kitaplarını muhafaza edecekleri yaşta değildiler. Daha önce de ifade edildiği üzere Molla Muhammed vefat ettiğinde onun en büyük oğlu olan Hacı Paşa on dört yaşındaydı.²²

Molla Muhammed’in, ilimle birlikte takva sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Onun İslâm’i değerlere (takva) itina gösterdiğine dair bir kısım menkıbeler nakledilmektedir. Onlardan en meşhuru, molla Muhammed’in maruz kaldığı suikast esnasında söylediği sözlerle ilgilidir. Bu suikast halk arasında şöyle nakledilmektedir: Eski dönemlerde aşiretler arasında kavgalar meydana gelirdi. Onlardan biri de Azlılarla Büyükçaltılılar (Haylanlılar)²³ arasında gerçekleşmiştir. Azlılardan bazıları ticaret maksadıyla Palu’ya giderken ortadan kaybolurlar. Uzun araştırmalardan sonra onların bir suikast neticesinde öldürüldükleri anlaşılır. Bunun üzerine Azlılar ile Haylanlılar arasında kavga çıkar ve her iki taraftan da bir kısım insanlar ölür.

Öldürülenlerden birinin hanımı, “kim kocamın kisasını alırsa onunla evlenmeyi taahhüt ederim” talebini ifade eder. Bu kadına talip olan Elazığ-Palu’ya bağlı Gemtepe (Ġaydmem) köyünden Kakhâr, bu konuda kadını anlaşıp. Kakhâr, Azlıların ileri gelenlerden birisini öldürmek üzere yola koyulur. Çukur/Alçak yaylada (Ware Çal) kendi köyünden Azlılardan birisiyle evli olan kadının evine gider. Yaylada Azlılardan kimin olduğunu sorar. O’da Molla Muhammed’in yaylada olduğunu söyler. Bunun üzerine Molla Muhammed’in Az aşireti içindeki konumunu sorar. O’da Molla Muhammed’in hem Azlıların imamı hem de onların eşrafından olduğunu ifade eder.

Molla Muhammed kayıp olmuş bir hayvanını bulmak için yayladan ayrılınca, onu gözeten Kakhâr da, yayladan ayrılır ve onun peşine düşer. Belli bir süre sonra Kakhâr, molla Muhammed’e yetişerek selam verir. Birbirlerini sorduktan sonra, Molla Muhammed (kaybolmuş) bir hayvanını aramaya çıktığını söyler. Kakhâr da kendisinin de aynı yöne doğru gittiğini belirtir. Epey yol aldıktan sonra Kakhâr, silahını çeker ve Molla Muhammed’i vurmaya tetiğe basar. Ancak silah ateşlenmez. Çıkan sesler üzerine Molla Muhammed arkasına bakar ve silahın kedisine doğrultulduğunu görür. Bu esnada

21 Molla Muhammed oğlu Muhammed BOR (1922- 1988),

22 Hacı Paşa BOR’un oğlu Hanefi BOR, 1950.

23 Büyükçaltı köyü, Bingöl’un sınırında yer almaktadır. Elazığ-Palu ilçesine bağlıdır.

Kahhâr kılıcını çekerek ona saldırır. Molla Muhammed silahsız olduğu için elindeki değneğiyle karşı koymaya çalışır. Değnek kılıç darbeleriyle parçalanır ve sadece sapı elinde kalır. Bunun üzerine başındaki sarığıyla kılıcı tutar ve onunla boğuşmaya başlar. Birbirleriyle uzun boğuşmalardan sonra Molla Muhammed onu yere atar ve elindeki kılıcını alır. Molla Muhammed suikasta maruz kalmasına rağmen, kendisini öldürmeyi kast eden Kahhâr'ı öldürmez ve şunları söyler: “Şayet Kur'an'daki bir ayet aklıma gelmeseydi şu anda seni öldürecektim.”²⁴ Molla Muhammed'in ölümle burun buruna geldiği ve birçok yerinden yaralandığı bir esnada söylediği bu söz, onun hem Kur'an'ın muhtevasına vakıf olduğunu hem de İslâm'ı bir duyarlığa (takva) sahip olduğunu göstermektedir.

Molla Muhammed muhtemelen babası Molla Hüseyin'in teşvikleriyle medrese eğitimine başlamıştır. Zira babasının ilme ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak babası molla Hüseyin'in ilmi seviyesiyle ilgili bir şey söylemek mümkün değildir. Sadece onun cin çarpan insanları tedavi ettiği rivayet edilmektedir. Nakledildiğine göre molla Hüseyin bir defasında namaz kılarken iki kadın kendisine yaklaşarak şöyle derler: “Bizim kökümüzü getiren budur” Daha sonra onlardan birisi ona bir tokat atar. Molla Hüseyin'in bundan sonra hastalanır ve belli bir süre sonra da ölür.²⁵

Molla Muhammed'in sadece ilmi yönden değil, maddi yönden de köyün ileri gelenlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Zeynep köyünün üçte birisi, Haziran ve Yeşil (Alızan) köylerin en güzel tarlaları ona aitti. Bunların yanı sıra Güveçli (Sını) köyünde de önemli arazilere sahipti.²⁶

Netice itibariyle denilebilir ki, molla Muhammed o günkü şartlarda hem ilmi bir altyapıya sahipti hem de ilmiyle amel eden bir şahsiyetti. Maddi yönden de iyi bir konumdaydı. Molla Muhammed'in Bingöl çevresinde tanınması, onun bu özelliklerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

1.2. Molla İsa

Molla İsa, Molla²⁷ Muhammed'in abisidir. İslâm'ı ilimlerle ilgilendiği için molla adıyla anılmaktadır. Ancak molla İsa'nın nerede okuduğu ve hangi düzeyde bir ilmi altyapıya sahip olduğu hakkında şimdilik bir bilgiye sahip değiliz. Halk arasında kendisiyle ilgili bazı bilgiler nakledilmektedir. Hastaların tedavisiyle ilgilendiği ve bu nedenle civar köylerden de kendisine müracaat

24 Molla Muhammed'in oğlu Muhammed BOR, (1922- 1988). Bu konu Üçyaka köyünde meşhurdur ve her kes tarafından bilinmektedir. Bu durum sadece Azlılar arasında bilinmektedir. Aslen Gemtepe (Ğaydmem) köyünden olan Molla Bahri'yle 1930, gerçekleşen bir görüşmemizde bu olayı çok detaylı bir şekilde bize nakletti. Bu esnada Molla Abdullah Demir (1952)'de orada bulunmaktaydı.

25 Şerif'in oğlu Hacı Yusuf BOR, (1925-1997)

26 Molla Muhammed'in oğlu Ahmed BOR (ö. 1959)'un oğlu Halim BOR, 1944.

27 Molla İsa'nın doğum tarihi ve vefatı bilinmemektedir.

edildiği rivayet edilmektedir. Onun tedavi yöntemlerinden biri şöyle nakle-dilmektedir. Önce ateşte bir demiri ısıtır. Daha sonra bu demiri hastanın ağrıyan yerine yakınlaştırarak bir şeyler okur ve uhruc (çık) diye bağırır. Birçok kişinin bu yöntemle şifa bulduğu söylenmektedir.²⁸

Molla İsa sadece Az aşireti bölgesinde değil, Bingöl çevresinde de tanınmak-taydı. Bunu destekleyen kanıtlardan biri, molla İsa'nın oğlu Şerif'in hanımı Es-ma'nın naklettiği şu bilgilerdir: "Sadece bir günde Yamaç bölgesinden otuz yük buğday molla İsa'ya getirildiğine şahit oldum.²⁹ Bütün bunlar molla İsa'nın belli oranda dinî bilgilere sahip olduğunu ve bölgede tanındığını göstermektedir.

1.3. Şeyh Muhyeddin

Şeyh Muhyeddin aslen Göltepe (Çan) köyündendir. Şeyh Hasan'ın oğlu-dur. Şeyh Ahmed'in de torunlardandır. 1890'da dünya gelmiş ve 1954'te ve-fat etmiştir. İlk tahsiline Göltepe (Çan) medresesinde başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Hınıs'ta Şeyh Muhammed Said el-Palevî, Karakoçan'da Muhammed Ağa, Sağniste Molla Abdulhamid es-Sağnisî'den ders almıştır. Ancak daha çok molla Abdulhamid medresesinde eğitimine devam etmiştir. Ayrıca nakşibendî tarikatına göre tarikat eğitimini de almıştır. Meydana gelen birinci dünya sava-şı nedeniyle oluşturulan milis ordusuna katılır ve Ruslara karşı savaşır. Savaş bittikten sonra tekrar Çan medresesinde eğitimine devam eder.

Az aşiretinin daveti üzerine 1946 yılında Üçyaka (Az) köyüne gider. Molla Süleyman Az'da medrese açtığında molla Süleyman'a destek amacıyla medre-seye gidip ders okur.³⁰ Molla Süleyman Yukarı Akpınar köyüne gidip medrese açtığında, şeyh Muhyeddin zaman zaman oraya gidip molla Süleyman'dan ders alır.³¹ Şeyh Muhyeddin'nin torunlarından Sabahaddin el-Çani³² bu du-rumu şöyle değerlendirmektedir: Molla Süleyman ilk eğitimine Çan medre-sesinde Şeyh Muhyeddin'nin yanında başlar. Belli bir süre orada okuduktan sonra oradan ayrılır. Eğitimini tamamlayıp Bingöl'e döndüğünde Şeyh Muh-yeddin o sırada Az bölgesine gelmiştir. Halk Molla Süleyman'a değer vermesi için onun yanında ders okumaya başlar.³³

Bütün bunlar gösteriyor ki, Şeyh Muhyeddin hayatı boyunca ilimle iştiğal etmiş savaş esnasında dahi ilim tahsilini bırakmamıştır. Savaşın bitmesiyle medrese eğitimine devam etmiştir. Ancak Şeyh Muhyeddin'in ilmi tedrisatın-

28 Hacı Hasan Bozoba 1948

29 Şerif'in hanımı Esmâ BOR, 1914-1983.

30 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sabahattin el-Çani, Ulemauna mine'l-Muderrisin fi Karnî'l-İş-rin, yy., ts., s. 49-50.

31 Halil Nahmet Oğlu Hacı Süleyman Baylaz, 1941.

32 Sabahattin el-Çani,(1964), medrese eğitimini tamamlayıp icazet aldıktan sonra yıllarca farklı yerlerde medrese açıp ders okutmuştur. Halen İstanbul-Umranî'yede Çayır Önü camisinde imam-hatip olarak görevine devam etmektedir.

33 Sabahaddin el-Çani., s. 50.

dan ziyade onun mütevazı kişiliği daha çok dikkat çekmektedir. Halkın kendisine saygı gösterdiği bir ortamda gidip molla Süleyman'dan ders alması da bunun kanıtıdır. Böylelikle Şeyh Muhyeddin, halk arasında ilmi kişiliğinden ziyade takva yönüyle ön plana çıkmıştır.³⁴

Molla Muhammed'in vefat etmesi ve Hani'den Üçyaka köyüne (Az) getirilen molla Ahmed'in Az bölgesinden ayrılmasıyla meydana gelen ilmi ve dinî boşluğu Şeyh Muhyeddin doldurmuştur. Şeyh Muhyeddin'nin Az bölgesine gelmesiyle medrese³⁵ eğitimi yeniden başlamış ve dinî konularda yaşanan fetret dönemi belli oranda sona ermiş ve halk yeniden dinî değerlerle tanışmıştır. Böylelikle halkın İslâm'i hassasiyetleri tekrar yenilenmiştir. Bu hassasiyetin oluşmasında Şeyh Muhyeddin ve Molla Süleyman Baluken'in yaşam tarzı ve ilmi hassasiyetleri etkili olmuştur.

1.4. Molla Süleyman

Molla Süleyman Baluken aslen, Az aşiretinin Alancık köyü (Duyernan) kolundandır. Yani molla Diyav'ın torunlarından. 1920'de Yukarı Akpınar (Sipeni) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Molla Ömer'dir.³⁶ Molla Süleyman ergenlik çağına geldiğinde babası onu Çan Medresesi'ne gönderir. Daha sonra Molla Süleyman Yağızca köyüne (Şemsan) giderek orada belli bir süre Molla Abdulaziz'in medresesinde fıkıh kitaplarını okur. Daha sonra Haznevililerin³⁷ medresesinde okumak üzere Suriye'ye gider ve orada altı yıl medrese eğitimini alır. Molla Süleyman Türkiye'ye döndükten sonra Bitlis-Mutki ilçesine bağlı Koyunlu Beldesinde (Uhin) ikamet eden Şeyh Alauddin'nin yanında bir müddet okuduktan sonra ondan hem ilmi icazet hem de nakşibendî tarikatının icazetini alır. Molla Süleyman bu uzun ilmi eğitimden sonra Yeşil Yurt Mahallesine (Mazrafekih) döner. Şeyh Muhyeddin'in daveti üzerine Az köyüne gider. Bir yıl orada kaldıktan sonra tekrar Mazrafekih'e döner ve orada medrese açıp öğrenci okutmaya devam eder.³⁸

Molla Süleyman ölene kadar ilmi tedrisatı hiç bırakmamış ve birçok kişiye ilmi icazet vermiştir. Molla Mahmud el-Haylânî, Molla Nureddin el-Muftî, Şemsanlı Molla Abdulaziz'in oğlu Molla Hüseyin ondan icazet alanlardan bazılardır. Ayrıca molla Muhammed el-Müftî, Molla Feydullah el-Valerî ve Şeyh

34 Molla Husnu Geçer, İstanbul—Umarani'ye müftülüğüne bağlı Ebu Hanife camisinin emekli imam-hatibi, 1943.

35 Molla Süleyman önce Az köyünde medrese açar ve daha sonra Mazri Fakih'de medrese eğitimini verir.

36 Molla Ömer sadece Kur'an okumakla bilinmesine rağmen kendisinden molla olarak bahis edilmektedir. Molla Muhammed Nuri Buldağ, 1934.

37 Haznevilers Suriye'de ikamet etmektedirler. Aslen Türkiye'den Suriye'ye göç etmişlerdir. Haznevi medresesini inşa eden Şeyh Ahmed'i Haznevidir. Kendisi Diyarbakır- Silvanlı molla Hüseyin Küçüğün öğrencisidir. Şeyh Ahmed'i havneviden sonra onun çocukları şeyh Masum, şeyh Alauddin ve şeyh İzzedin ilmi faaliyetleri devam etmişlerdir. Molla Süleyman, medrese eğitimini şeyh İzzedin'in yanında bitirmiştir. Molla Husnu Geçer, 1943.

38 Bkz. Sabahattin el-Çânî, Ulemauna mine'l-Muderrisin fi Karni'l-İşrin, s. 65-66.

Muhyeddin el-Kelahsî'de onun yanında eğitim gören öğrenciler arasında yer almaktadırlar. Molla Behcet Taşkesen ve molla Nizamettin Varolğüneş'de onun önemli öğrencilerindendirler. Molla Süleyman Baluken elli beş yaşındayken 1974'te vefat etmiştir.³⁹

Bingöl o dönemde ilmi fetret yaşıyordu. Molla Süleyman Bingöl'deki ilmi faaliyetlerin yeniden başlamasında etkili bir rol üstlenmiştir. Zira o dönemde ciddi anlamda Bingöl'de medrese eğitimi veren bir kurum yoktu. Bölgede molla olarak bilinenlerin çoğu ciddi bir medrese eğitiminden geçmemişti. Bütün bilgileri, Kur'an, Mevlid ve bazı fıkıh kitaplarını okumaktan ibaretti. Mesela Aşağı Akpınar köyünde molla olarak bilinen Abdulğani, Kur'an dahi okumamıştı. Buna rağmen bazı fikhî problemleri çözmeye kalktığı nakledilmektedir. Bir gün Bingöl'den köye giderken, civar köylerden birisiyle karşılaşır. Nereye gittiğini sorar. O da eşini boşadığını ve konuyla ilgili bir hocayla (molla) görüşmek üzere Bingöl'e gitmek için yola çıktığını söyler. Bunun üzerine Abdulğani, çocukları olup olmadığını sorar. O'da çocuklarının olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdulğani "çocuk sahibi olan bir kadının boşanmayacağını" söyler. Abdulğani'den bu fetvayı alan kişi hemen köye döner.⁴⁰ Bu durumdan haberdar olan molla Süleyman hemen yola koyulur. Söz konusu kişinin köyüne gider ve fikhî ölçüler çerçevesinde boşanmayla ilgili problemini çözer.⁴¹ Netice itibarıyla Molla Süleyman, hem Az bölgesinde hem de Bingöl'de ilimin gelişip yayılmasında önemli katkıları olmuştur.

Az bölgesinin ilmi yönüyle ilgili, zikredilen yakarıdaki bilgiler, Az bölgesinde o günün şartlarına göre her zaman ilimle iştigal eden kişilerin olduğunu göstermektedir. Azlıların Bingöl çevresinde şöhret kazanmalarında bunun da etkisi olmuştur. Az bölgesinde ilmi alanda en fazla meşhur olan molla Huseyin'nin oğlu molla Muhammed ile molla Süleyman Baluken'dir.

2. Dinî Hayat

Din, fitri bir olgudur. Din ile insanın yaratılış kodları birbirleriyle uyumludur.⁴² Bu nedenle dine harici vahiy, fitrata da dâhilî vahiy denilmektedir. Tabi ki, bu durum lafız ve mana açısından tahrif edilmemiş din için geçerlidir. Buna göre dinin genel kabulleriyle uygunluk arz etmeyen bir dindarlık, fitratla tezat teşkil edecektir.

Az aşireti mensupları, Bingöl'de ikamet eden diğer insanlar gibi tabii ve geleneksel bir dindarlığı yaşamaktadırlar. Din ve dine bağlı olarak inşa edilen

39 Molla Süleyman'nın oğlu molla Behcet Baluken, 1959.

40 Halil Nahmet'in oğlu Hacı Muhammed Baylaz, 1937.

41 Molla Süleyman'nın oğlu molla Behcet Baluken, 1959.

42 Rum, 30/30.

dinî sembollere saygı göstermektedirler. Aralarında meydana gelen sorunları hocalara (mollalar) başvurarak çözmeye çalışmaları, bunun bir göstergesidir. Ayrıca dinî temsil eden şeyh, molla ve dinî yaşayan insanlara saygı göstermeleri bunun bir kanıtıdır.

Genel itibariyle Az Aşireti mensupları ehlisünnet anlayışını benimsemişlerdir. Günlük ibadetlerini Şafii mezhebine göre icra etmektedirler. Hanefi, Malikî ve Hanbelî gibi diğer ehlisünnet mezheplerinin mensuplarına Az Aşireti bölgesinde rastlanılmamaktadır. Bingöl'ün bazı yerlerinde benimsenen Alevilik, Az Aşireti bölgesinde mensupları bulunmamaktadır. Bununla birlikte Azlılar hiçbir zaman Alevilere karşı kin ve düşmanlık duygularını beslememişlerdir. Alevilerle hep iyi ilişkiler içinde olmuş ve Alevileri dışlamamışlardır. Hatta bir zamanlar Az bölgesine mücavir yeşil köyde (Vılvarı) çıkan kavgayı Azlılar önlenmiş, kervanda bulunan aleviler onların yardımıyla canlarını kurtarmışlardır.⁴³ Bütün bunlar, Azlılarda meşrep ve mezhep taassubunun bulunmadığını göstermektedir.

Bingöl'de ve bir bütün olarak bölgede çok yaygın olan tasavvuf ve tarikatlar Az bölgesinde etkili olmamıştır. Az bölgesinde bilinen şekliyle sofilere pek rastlanılmamaktadır.

Ancak mezarı, molla Muhammed'in kabrinin yanında bulunan ve Sofi Durnî olarak bilinen birisinden söz edilmektedir. Bu şahıs halk arasında saygıyla anılmaktadır. Bundan dolayı söz konusu bu şahıs molla Muhammed'in hemen bitişiğinde defnedilmiş ve kabrinin etrafı özel bir itinayla taşlarla örülmüştür. Nakledilen bilgilere göre bu şahıs köken olarak Azlı olmayıp Genç ilçesine bağlı Bozkanat (Dorne) köyündendir. Ablası Zuha, Hacı Sayım BOR'un dedesi olan molla Mahmud'la evlenmiştir. Sofi Durnî'de bu vesileyle Az köyüne gelmiş ve orada ikamet etmiştir. Halk arasında onun kerametlerinden⁴⁴ bahsedilmektedir. Hatta uçuğu nakledilmektedir.⁴⁵

Bölgede olduğu gibi Az bölgesinde de aşiret ve kabile eksenli bir bakış açısı etkili olmuştur. Bununla birlikte Azlılar başka köylerden olup da haksızlığa uğrayanları himayelerine almışlardır. Azlılarla ilgili nakledilen en olumsuz davranış, onların çevre köylerin mallarını çaldıkları iddiasıdır. Muhtemelen onlardan bazıları aşiretin gücünden de istifade ederek bu yola başvurmuşlardır. Ancak bunu bütün bir aileye nispet etmek hem doğru değildir hem de İslâm'ın ahlaki değerlerine uymamaktadır. Çünkü İslâm'a görü suçlar şahsidir. Fakat her hâlükârda yapılan söz konusu iş doğru değildir ve tasvip edilemez.

43 Muhammed Baylaz'ın oğlu Hacı Maruf Baylaz, 1944.

44 Keramet, Allah'ın halis dostlarına ikram edilen olağan usturu durumlardır. Muhammed Emim el-Kurdi el-Erbili, s. 410.

45 Şerif Oğlu Hacı Yusuf Bor, (1925-1997)

Netice itibariyle Azlılar, İslam'a göre yaşamaya çalışmışlardır. Ancak bununla birlikte onlardan bazıları İslam'a uygun olmayan bir kısım davranışlarda bulunmuşlardır.

3. Kutsal Ziyaret Yerleri

İnsan yapı olarak önem verdikleri şeyleri kutsar. İnsanlık tarihinde belli nesnelere takdis edilmesi insan mahiyetindeki bu takdis etme duygularından kaynaklanmıştır. İsrailoğulları, buzağıya tapmaları,⁴⁶ ineğin takdis, bu duyguların bir eseridir.

İslâma göre bazı nesnelere kutsal sayıldığı görülmektedir. Kur'an'da Sina çölünde bulunan Tuvâ vadisi kutsal sayılmaktadır. Hz. Musa söz konusu vadiye gitmek istediğinde kendisine, "Ayakkabılarını çıkar. Sen mukaddes Tuva vadisindesin"⁴⁷ denilmektedir. Kâbe'nin bir köşesinde bulunan ve insanların onu öpmek için yoğun çaba gösterdikleri "Hacer'ül Esved" adındaki taş da İslâma göre kutsal sayılmaktadır. Hz. Ömer, "Hz. Muhammed (a.s) seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim. Çünkü sen de diğer taşlar gibi bir taşsın"⁴⁸ demesi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Buna göre İslam'ın temelini oluşturan tevhid inancıyla tezat teşkil etmeyen takdis anlayışında bir sorunun olmadığını düşünmekteyiz.

Az bölgesinde bazı kutsal yerlerin var olduğu ve onlara karşı bir takdisin olduğu görülmektedir. Şeyh Muhyeddin'in turbesi, bu turbeye bitişik olarak bulunan şehitlik,⁴⁹ Serzar,⁵⁰ Şehit Galavışk⁵¹, Sofi Durni⁵² Az bölgesinde bulunan meşhur ziyaret yerleridir. Söz konusu bu yerler, şifa bulmak, rızkın bol olması ve sevap kazanmak maksadıyla halk tarafından zaman zaman ziyaret edilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey, bu kutsal yerlerinin insanlara bir fayda sağlamadığı hakikatidir. Fayda ve zarar verme sadece Allah'ın yetkisi ve etkisindedir. Buraları ziyaret etmekle dünyanın faniliğini yakından his etmek amaçlanmalıdır.

46 Taha.20/88.

47 Taha./2012.

48 Buharî, Sahihu'l-Buhârî.(thk. Abdulkadir Şeybe'l-Hamd), 1.bs., Riyad. 2007. I, 433.

49 Bu şehidlikte medfun olanın bir asker olduğu nakledilir. Şeyh Abdulğafur Korkutata, (1941) babası şeyh Muhyeddin'den nakletmektedir.

50 Serzar, Üçyaka (Az) köyünün doğu tarafında bulunan ve köyünün hemen arkasında bulunan dağın adıdır. Bu dağ, ismini onun tam tepesinde bulunan ziyaretgâhtan almaktadır.

51 Şehid Galvışk, Üçyaka (Az) köyünün yaylaları arasında meşhur olan duz yaylasının(Ware duz) kenarında bulunmaktadır. Orada medfun olan kişi şehid olarak bilinmektedir. Ancak bunun kim olduğu ve hangi savaşta şehid düştüğü hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Onun sahabelerden olması yönünde söylentiler vardır. Şeyh Abdulğafur Korkutata, 1941.

52 Sofi Durni, Molla Muhammed'in kabrinin hemen yanında medfundur. Allah'ın dostlarından biri olduğu söylenmektedir. Halk şifa bulmak ve diğer sorunlarının çözülmesi için burayı ziyaret ederler. Halk arasında kendisinin keramet sahibi birisi olduğu ve zaman zaman uçtuğu nakledilmektedir. Şerif Oğlu Hacı Yusuf Bor, (1925-1997)

Sonuç

İnsanlar her zaman bir ma'bude tapmışlardır. Bu ma'bud edinme bazen hakikate uygun olarak gerçekleşirken, bazen de insana yakışmayan tarzda vaki olmuştur. İnsanlık tarihinde Allah'ın insanlarla iletişim (vahiy) kurmasının temel amacı, insanlara doğru ma'bud edinmede rehberlik yapmaktır.

Azlıların şu anda ikamet ettikleri yerlere, Genç ilçesine bağlı Mıstan, Mur-tazan ve Botan bölgesinden geldikleri sonucuna varılmıştır. Bingöl'e gelen ilk dedelerinin Molla Beyrem olduğu tespit edilmiştir. Bermeki ailesine mensup oldukları yönünde halk arasında rivayetler vardır.

Azlılar arasında her dönemde ilimle iştiğal eden bir takım insanlar olmuştur. Soy kütüklerinde molla olarak zikredilenler de bunu göstermektedir.

Molla Muhammed'in vefatı ve birinci dünya savaşının meydana gelmesiyle Az bölgesinde ilmî açıdan bir fetret döneminin yaşandığı görülmüştür. Bu ilmî boşluğun doldurulması için Hani'den molla Ahmed ve Çan'dan da şeyh Muhyeddin, Üçyaka köyüne (Az) getirilmiştir. Az aşiretinde Molla Muham-med ile molla Süleyman Baluken'in ayrı bir yerinin olduğu tespit edilmiştir.

Azlılar, ehlişünnet anlayışına bağlı ve geleneksel bir dindarlığı yaşadıkları müşahade edilmiştir. Ancak alivelik gibi meşreplere karşı horgörölü olmuşlardır. Onları dışlanmadıkları sonucuna varılmıştır.

Az bölgesinde kutsal olarak kabul edilen belli yerlerin olduğu; Şeyh Muhyeddin'in kubbesi, Altın Işık Köyünün batısındaki dağın başında bulunan ziyaretgâh, Duz yaylasında şehid olarak bilinen yadır ve Sofi Durnî en meşhur ziyaret yerleridir.

